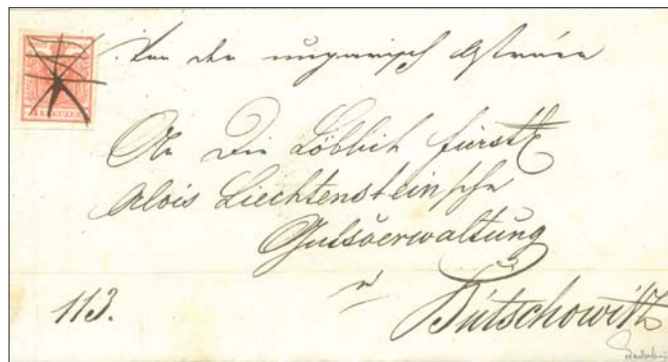

Němá razítka na první rakouské emisi

Obrovský nárůst ekonomického rozvoje rakouské monarchie v první polovině 19. století přinesl mimo jiné také rychlý růst poštovních služeb, zahušťování sítě poštovních úřadů a postupně vylepšování celého provozu. Brzdou rychlého odbavování a doručování poštovních zásilek se stal dosavadní způsob placení poplatků, kdy bylo například možné zaplatit jen polovinu porta a zbytek doplácet příjemce zásilky atp. Velkou změnu přinesla poštovní reforma, která přisoudila placení porta pouze odesílateli a která zavedla k vyznačení tohoto úkonu poštovní známky. Známky byly úspěšně uvedeny do poštovního provozu 1. června 1850. Vyhláška ministerstva pošt příkazovala lepit známky na adresní stranu dopisů, do středu jejich horní části. Adresní strana nebyla problémem, nedomyšleností bylo

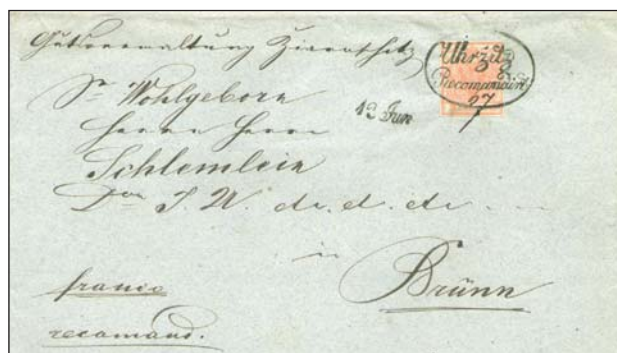
Obr. 1 Dopis zasláný z pošty Kyjov (Gaya) do Bučovic. Známkou znehodnocena škrty pera.

určení místa pro známku. Téměř ve všech případech zde adresa začínala titulováním adresáta (nežřízená láska k titulům je jedním z mnoha dědictví, která jsme si z našeho dřívějšího soustátí odnesli), což přece nebylo možné vynechat, natož přelepit! Tak se známky hned od počátku lepily na volná místa jinde a nehojné dopisy s předpisově umístěnou známkou v horním středu jsou dnes dokonce hodnoceny více i finančně. Dalším jasným vymezením ve vyhlášce ministerstva bylo znehodnocování známek (neboť bylo zřejmé, že známky by bylo možné snadno odlepit a použít znovu). Vyhláškou stanovený způsob byl jednoznačný - doposud užívané razít-

Obr. 2 Dopis z Pozořic (POSORITZ) do Valtic (Feldsberg). Razítko s dopisovaným datem.

ko otisknout tak, aby otisk přesahoval co největší plochu známky. Výslovně přikazoval používat k tomuto úkonu pouze černé razítkovací barvy (otisky modrých a červených razítek zanikaly na známkách stejných barev a mohly umožnit jejich nové použití a ochudit tak potřebný erár). Ale lidský faktor vstupoval i do tehdejší úřední mašinerie a vzácně, ale přece nacházíme odchylky v naplňování jinak jasně stanoveného předpisu. Nejvíce se setkáváme s jakýmsi vzdorovitým používáním barvy při razítkování, kdy si snad poštovníci, hrdí na své razítko a jeho barvu, postavili hlavu a pokusili se udržet svoji tradici. Jak ale můžeme usoudit z toho, že valná většina barevných razítek po pár měsících vymizela, úřední zásah na sebe nenechal dlouho čekat. Například poštovní úřad Brno – město opustil svoji oblíbenou modrozelenou barvu již po týdnu. Svoji roli zde patrně hrála i velikost poštovního úřadu a frekvence takto

Obr. 3 Dopis z Uhřetína (Uhrzitz) do Brna. Razítko Uhřetíz rekomandační v oválu.

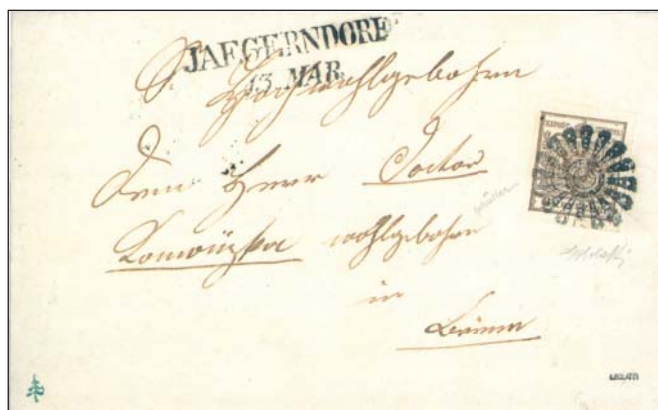
odbavených zásilek - malé lokální pošty déle unikaly zásahu centrální správy pošt. Mnohem méně obvyklým způsobem znehodnocování známek byly perem a inkoustem provedené poznámky a škrty (obr. č. 1). Ty byly stejně tak zapovězeny, přesto však především v nejčasnějším období používání známek se jako způsob znehodnocování objevují, někdy dokonce v kombinaci s používáním poštovních razítek. Jednou z variant použití rukopisu v kombinaci s razítkem je doplnění některého údaje, nejčastěji data. Nejznámější je snad příklad poštovníka v Pozořicích, který po dobu opravy nebo dočasné ztráty volné datumovky připsal pod krásné rámečkové razítko POSORITZ datum na

Obr. 4 Dopis z Budějovic (BUDWEIS) do Jistebnice (Jistebnitz). Kruhové razítko tečkované.

známku ručně, následně pak opět používal razítkovou datumovku (obr. č. 2). I do některých rekomandačních razítek umístěných na známkách byla vpisována pořadová čísla zásilek (obr. č. 3, Uhřetíz). Rozlišujeme také poznámky a především škrty, provedené odesílatcím nebo doručujícím poštovním úřadem (škrty na omylem neoražítkovaných známkách, provedených doručující poštou, jsou relativně běžnější).

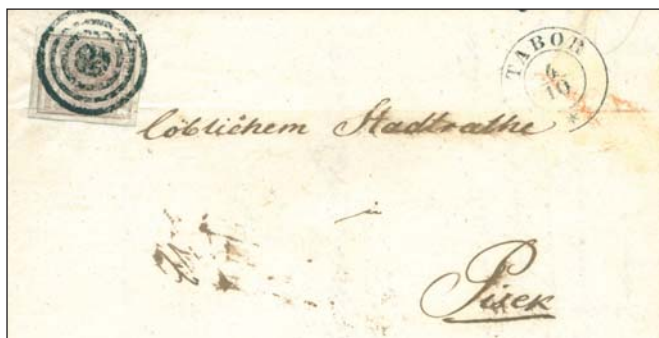
Zvláštěm a stejně tak nepředpisovým způsobem znehodnocování byla v některých případech nemá razítka. Na rozdíl od předešle zmíněných způsobů znehodnocování známek škrty se objevují až

Obr. 5 Dopis z Krnova (JAEGERNDORF) do Brna (Brünn). Razítko kruhové „vějířové“.

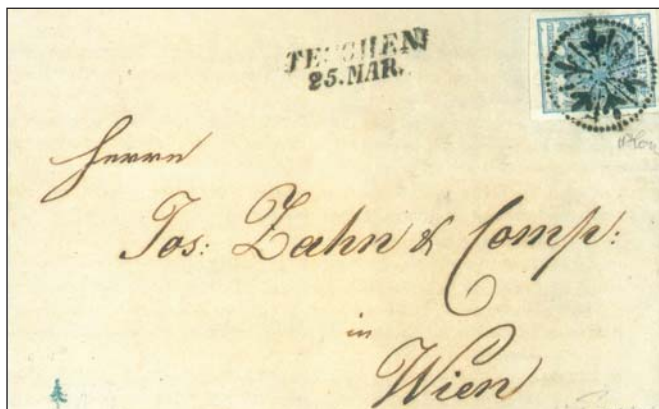

Obr. 6 Dopis z Počátek (Potschatek) do Prahy. Dvě razítka se soustřednými kružnicemi. časově později a lze je nejen v tomto smyslu chápat jako jejich technicky dokonalejší pokračování. Jejich otisky jsou tentokrát ve stejné podobě opakovatelné a známku skutečně z poštovního hlediska znehodnocovaly, byly však čistě soukromou iniciativou poštmistrů a nebyly úředně uznaným poštovním razítkem. Musíme ovšem striktně rozlišovat nemá razítka, používaná doručujícím úřadem k dodatečnému znehodnocování omylem nerazítkovaných známek (takové razítko oficiálně používal i vídeňský poštovní úřad a proti takovému užití nebylo námitek) (obr. č. 8), oproti používání těchto razítek při primárním odbavování zásilek, byť byla ještě většinou doplněna denním razítkem. Zde patrně nadřazený orgán nemilo-

Obr. 7 Dopis z Tábora (TABOR) do Písku. Razítko se třemi sousřednými kružnicemi.

srdně konal a zakázal používání razítka (s jednou malou výjimkou, viz dále). Jsou známa jen na známkách tištěných na ručním papíru a téměř vždy jen I. a II. typu. Pouze patrně vývojově mladší křelovické razítko Votočkova třídění D2 je na známkách typu III. a mohlo být použito až počátkem roku 1854 (1853?). Ostatní byla patrně používána maximálně jen několik měsíců v průběhu let 1851 nebo 1852 (což souhlasí s konstatováním E. Müllera 1961; 37, který tato razítka obecně včleňuje do období od konce roku 1850 především do let 1851 a 1852, výjimečně později; viz tabulku dostupných datovaných dopisů a dat ze smytých známek a z výstřížků). Výjimkou

Obr. 8 Dopis z Těšina (TESCHEN) do Vídně. Kruhové razítko s dostřednými listky.

je znojenské paprscité razítko, které bylo ojediněle použito později k dodatečnému znehodnocení novinových známek mladších emisí. Známky novinových zásilek poměrně často dodatečně razítkoval až doručovací poštovní úřad a pokud je měl, používal k tomuto úkonu neúřední řádkové razítko, sloužící k razítkování podacích receptisů, či razítko němé - viz použití tohoto razítka na novinové známce vydání 1851 v případě Čimelic. Skutečně výjimečně byly znojenským razítkem také dodatečně znehodnoceny známky páté a šesté emise na příchozích zásilkách, které znojenská pošta již pouze doručovala. Némé znojenské razítko tak jako jediné ze všech našich němých razítek plnilo funkci pomocného ještě koncem šedesátých let. Jeho částečnou dodatečnou legalizaci snad umožnil i číselný údaj, který razítko obsahuje. Dodnes není ověřeno, zda je to tehdejší pořadové číslo znojenské pošty (názor E. Votočka) nebo letopočet jejího vzniku (E. Müller). Z území našeho dnešního státu známe nemá razítka, užívaná celkem deseti poštovními úřady, z toho v případě Křelovic s razítkem ve dvou variantách. Všechna jsou velmi vzácná, některá jsou známa dokonce jen v několika málo exemplářích. Z území celého Rakouska je bodově hodnotil Edwin Müller (naposledy ve svém díle z r. 1961). U nás provedl svou analýzu Emil Votoček ve svém dvojdielném shrnutí (1975, 1978). Oba provedli svá vyhodnocení především na základě několika kritérií, mezi nimiž hlavní roli hrála především četnost výskytu, délka používání a sběratelská obliba razítek.

Poštovní úřad	Müller (body)	Votoček (body)
Křelovice I	6 000	7 000
Křelovice II	6 000	7 000
Pacov	5 250	7 000
Čimelice	3 750	5 000
Vyškov	3 750	4 200
Počátky	3 000	4 000
Těšín	3 000	3 400
Krnov	2 550	3 500
Tábor	1 800	2 400
Č. Budějovice	1 500	2 000
Znojmo	900	1 800

Rovněž vzácné kruhové razítko Vrbno (Würbenthal, Votoček D10) má s němými razítky shodné pouze některé výzdobné prvky; zřetelný název místa poštovního úřadu jej jednoznačně vycleňuje z kategorie „němá“.

Obr. 9 Dopis z Vyschava (WISCHAU) do Brna. Ppaprskové razítko menšího průměru.

Způsob používání těchto razítek je dost neustálý. Snad jedinou pravidelností je souběžné použití „znehodnocovacího“ němého razítka na známce a otisk současného úředního poštovního razítka s datumkou vedle na adresní straně dopisu. I zde jsou výjimky – na známku byly v případě Křelovic a Počátků otkovány obě tato razítka. Obě razítka Počátků nemilosrdně na známku přes sebe až k nečitelnosti údajů, křelovická v jednom případě zasahují známku lehce, až filatelisticky, pouze částečně na opačných stranách.

I materiál, z něhož byla razítka vyrobena, se patrně výrazně lišil. Nejspíš není daleko od pravdy názor, že pacovské razítko je zběžně

Obr. 10 Dopis ze Znojma (ZANIM) do Klagenfurtu. Pparskové razítko s číslem.

upravená korková zátka. Nikterak náročné není ani razítko Českých Budějovic, vzniklé patrně rovněž poštmistrovskou svépomocí. Jeho materiálem mohl být kov stejně jako dřevo. Při bližším zkoumání rozpoznáme řadu nepravidelností i u vyškovského razítka. Razítka Čimelic, Křelovic, Počátky a Tábora jsou jistě vyrobena s pomocí jednoduchého obráběcího nástroje patrně již řemeslníkem, otázkou je, z jakého materiálu. V těchto případech je možné užití jak kovu (patrně kovové mohlo být razítko Počátků s velmi hustými kružnicemi), tak tvrdého dřeva (zejména neostré otisky razítek Tábora navozují tuto představu). U těchto čtyř razítek je rovněž možné, že všechna nebyla vyrobena jako razítka, ale poštmistři mohli využít příhod-

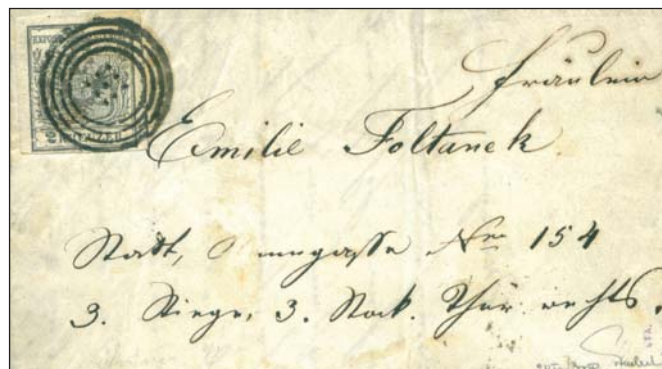

Obr. 11 Dopis ze Znojma (ZANIM) do Prahy. Dvě paprsková razítka s číslem.

ných ukončení jiných předmětů. Záměrně byla vyrobena z kovu razítka Krnova a Těšína, jako razítko zcela jistě určené k pozitivnímu otištění razítka znojmské. Doba používání němých razítek nebyla snadno určitelná. Velmi dlouho byly k posouzení odborné veřejnosti jen smyté známky v nemnoha exemplářích a několik málo kompletních dopisů, z jejichž datace bylo možno vycházet. Jistý časový orientační bod poskytovala i možnost určení typu známek z kvalitnějších reprodukcí v tisku. Jako jediný uváděl určitý údaj u těchto razítek E. Votoček (1975, 1978), kde ale není zcela zřejmé, zda údaj má vyjadřovat nejstarší použití razítka, nebo jen obecně použití razítka na první rakouské emisi (v některých případech se výrazně

liší od posledních zjištění). Ve dvou případech pak Votoček údaj neuvádí (Těšín a Vyškov). Podstatnou změnu přinesla především až série aukčních prodejů sbírky manželů Jergerových, probíhající od roku 2003. Vedle několika smytých známek a výstřížků zde bylo postupně draženo na půl druhé desítky dopisů s němými razítky z našeho území, soubor naprosto jedinečný a neopakovatelný. Aukční katalogy s dokonalými reprodukcemi a vyčerpávajícím popisem (první dva z nich ovšem dataci obsahu dopisů neuvádějí) přinesly množství informací, z nichž lze společně s předchozími vědomostmi učinit některé závěry nebo alespoň předpoklady.

V níževedené tabulce jsou seřazena u jednotlivých PÚ data s ověřenými letopočty z datovaných dopisů; jsou pak doplněna data z jednotlivých známek tak, že vytvářejí hypotetické chronologické řady. Kupodivu téměř ve všech případech tak vznikají dost reálné časové úseky, které patrně zachycují podstatnou

Obr. 12 Místní dopis z Vídně. Menší razítko k dodatečnému znehodnocování známek.

dobu používání těchto razítek. I když neustále musíme počítat s možností určitého omylu a nových upřesnění, první věci, která u takto určené doby užití těchto razítek překvapí, je většinou velmi krátká doba jejich používání. To by rovněž podporovalo představu o rychlém úředním zásahu ve většině případů. Informace o přesnější době používání razítek jistě nebyla takto známa E. Müllerovi při vytváření jeho bodového ohodnocení, ani později E. Votočkovi. Stejně tak se pozměnil počet dosud známých exemplářů, který jim sloužil jako základní kritérium. K razítkům s velmi krátkou dobou používání teď patří i České Budějovice (doloženy pouze 2 týdny), Vyškov (1měsíc) a Krnov (měsíc a půl), naopak Znojmo, které dříve tabulku vzácnosti uzavíralo, razítkovalo pouze 3 měsíce oproti Táboru, který takto razítkoval nejméně třičtvrté roku. Inu, každý nový poznatek posouvá naše vědění o něco dál a naši následovníci budou stavět na jiných vědomostních základech než my. Jan Klim

Literatura:

- Klusoň, J.: „Studium I. vydání Rakouska stále pokračuje“. Katalog Praha 1978.
 Konstant, V.: „Němá razítka českých zemí“. Katalog Praha 1988.
 Müller, E.: „Handbuch der Entwertungen von Österreich und Lombardei - Venetien“. Vídeň 1961.
 Votoček, E.: „Česká poštovní razítka od nejstarších dob do roku 1918“ (1975, 1978). „Monografie čs. známek“, díl 13, 14.
 Votoček, E.: II. dodatek k 13. a 14. dílu „Monografie čs. známek“, 1982.

Poštovní úřad	Data pošt. razítek a dopisů	Doba používání němého razítka	Údaj podle Votočka
Č. Budějovice	24/12 1851; 27/12 1851; 4/1 1852; 5/1 1852	prosinec 1851 - leden 1852	1850
Čimelice	20/11; 1/12; 15/3	listopad 1850(1?) - březen 1851(2?)	1850
Krnov	29/1 1851; 31/1 1851; 24/2 1851; 25/2 1851; 13/3 1851	leden - březen 1851	1851
Křelovice (Vot. D1) ?			1850
Křelovice (Vot. D2)	1/12 1852; 8/2 1853 (3kr / T IIIa; 9kr / T IIIa)	prosinec 1852 - únor 1853 ?	1850
Pacov	5/6	červen 1850 ? 1851 ?	1850
Počátky	1/12; 29/12; 17/3 1851	prosinec - březen	1851
Tábor	4/3; 10/3; 28/3; 13/7; 21/9; 4/10; 28/10 1851	březen - listopad 1851	1850
Těšín	25/3; 29/3	?	-
Vyškov	28/3; 31/3; 1/4; 22/4	březen - duben 1851 ?	-
Znojmo	28/1; 1/2; 5/2; 6/2; 1/3; 28/4 1852	leden - duben 1852	1850